

"PENCIL DRAWING AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF ITS TEACHING"

Sharaboev Ulugbek Mukhammedovich ¹

¹ Teacher of Kokand State Pedagogical Institute

<https://doi.org/10.5281/zenodo.4749382>

ARTICLE INFO

Received: 1st May 2021
Accepted: 5th May 2021
Online: 10th May 2021

KEY WORDS

pencil drawing, Renaissance, painting, Ancient Rome, Ancient Greece, Florentine architect.

ABSTRACT

There is little information in these articles about the history of the basics of drawing, teaching materials, the contribution of foreign artists to science and the methodological foundations of teaching science.

"QALAMTASVIR VA UNI O'QITISHNING METODOLOGIK ASOSLARI"

Sharaboyev Ulug`bek Muhammedovich ¹

¹ Qo`qon Davlat Pedagogika Instuti o`qituvchisi

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 1-May 2021
Ma`qullandi: 5-May 2021
Chop etildi: 10-May 2021

KALIT SO'ZLAR

qalamtasvir, uyg`onish davri, rasm chizishni o`rganish, qadimgi Rim, qadimgi Yunon, Florensiyalik me'mor.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada chizmatasvir asoslarini tarixi, chizmatasvir o`quv materiallari, chet el rassomlarining fanga qo`shgan xissalari va ushbu fanni o`qitishning metodik asoslari haqida keng ma`lumotlar aks ettirilgan.

Qalamtasvir – barcha tasviriy san'at turlarining asosi hisoblanadi. Rassom tasviriy san'at turining qaysi birida ijod qilishidan qat'iy nazar, qalamtasvirga asoslanadi. U o'zining kuzatishlari, katta asar kompozitsiyalari ustidagi izlanishlarini avval qalamda dastlabki chizgilar bilan ifodalaydi. San'at asarlarini yaratishda esa, ushbu bajarilgan chizgilar rassomga yordamchi manba bo'lib xizmat qiladi. Rassom u yoki bu

kartinasining yaratishni qalamdan boshlaydi. Shundan keyingina ushbu san'at asari ranglar jilosi orqali tomoshabinga estetik huzur baxsh etadi. Boshqacha qilib aytganda, qalamtasvirsiz hech bir rassom o'z asarini etuk holga keltira olmaydi. Qalamtasvir boshqa san'at turlari orasida mustaqil ravishda tugallangan dastgohli san'at asari ham bo'lishi mumkin. tush, sangina, pastel, sous, qalam bilan bajarilgan ko'plab kartinalar jahonning

turli san'at muzeyi va ko'rgazmalaridan joy olgan. Qalamtasvir masho'ulotlari ko'rib-kuzatib to'o'ri tasvirlash, borliqni idrok etish, qo'l, on va sezgi orginlarini shakllantirishda nafaqat bo'lajak rassomga, balki turli kasb sohasidagi kishilarga zarurdir.

Uyg'onish davrining buyuk rassomi va olimi Leonardo da Vinching «Rangtasvir qonunlari» nomli asarida jumladan shunday degan edi: «Yoshlar o'zlarini ilm-fan, tasviriy san'atda sinamoqchi bo'lsalar, avvalo rasm chizishni mukammal bilmoqlari lozimdir». Qalamtasvir masho'ulotlari boshqa mutaxassislik fanlari qatorida bo'lajak o'qituvchirassomlarni tayyorlashda asosiy mezon hisoblanadi. Qalamtasvir darslari talablarga I-IV kurslarda nazariy va amaliy masho'ulotlar orqali olib boriladi. Shuni ta'kidlash kerakki, amaliy masho'ulotlar qatorida nazariy bilimlar bo'lajak mutaxassislarga ularning keyingi pedagogik, ijodiy va ilmiy faoliyatlarida muhimdir.

Borliqni realistik tasvirlash talabalarga nafaqat amaliy bilimlarni beribgina qolmay, balki ularning umumiy dunyoqarashlarini o'stirishda katta ahamiyatga ega. Realistik tasvirlash san'ati, shuningdek yoshlarda borliqni haqqoniy obrazlarda ifoda etish mahoratlarini rivojlantiradi. Rasm chizishni o'rganish talabalarga atrofda jismlarning hajmini haqqoniy tasvirlash bilan birga, ularning estetik didlarini ham o'stirishda katta ahamiyatga ega.

Rasm chizish asoslarini o'rganish, narsaning o'ziga qarab bosqichma-bosqich tarzda tasvirlash prinsipida qurilgan. Tabiatga muhabbat va kuzatuvchanlik, buyumlarni to'o'ri tasvirlash kabi fazilatlar har bir tasviriy san'at bilan shuo'ullanadigan talabalarga xos bo'lmoo'i kerak.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining etuk malakaga ega bo'lishda nafaqat amaliy

bilimlarni chuqur o'zlashtirgan bo'lishi, balki tasvirlash san'ati sohasida nazariy tayyorgarligining puxtaligiga ham boo'liq. Bo'lg'usi pedagog-rassomlarni buyuk rassom va tasviriy san'at sohasida ko'plab nazariy, amaliy bilimlarni meros qilib qoldirgan shaxslar hayoti va ijodiy faoliyatlari bilan tanishtirish, ularning asarlarini chuqur o'rganish ham katta ahamiyatga ega.

Bu ko'nikma va malakalar talabani oliy o'quv yurtining barcha bosqichlari davomida bilim olish vaqtida o'quv mashqlarini bajarish orqali rivojlanadi va takomillashib boradi. Shuningdek, ushbu bilimlar bo'lajak o'qituvchi-rassomning oliygohni tugatgandan so'ng, pedagogik va ijodiy ish jarayonida ham muhimdir.

Tasvirlashga nisbatan bo'lgan qiziqish insonlarni qadimdan o'ziga jalb etib kelgan. Chunki u ibtidoiy davr odamlariga o'zaro muloqot qilish, so'zlashish uchun zarur bo'lgan. Tarixdan ma'lumki, tasvirlarning aksariyati ovchilik bilan shuo'ullanib kelgan qadimgi odamlarning hayvonlarni qanday ov qilganliklariga asoslangan. Ular hayvonlarning yurgan yo'llarini kuzatib, qoya va g'orlarda turli tasvir va belgilar qoldirganlar. Vaqt o'tishi bilan ularning tasvirlash qobiliyatlari rivojlanishi natijasida keyinchalik har xil ov manzaralari o'ziga hos dastlabki kompozitsiya echimiga ega tarzda aks eta boshlagan. Zaravut-Soy (Surxondaryo) o'ridan topilgan jahon e'tiboriga molik ushbu tasvirda odamlarning evvoyi buqaga tosh va nayzalar otib, so'ngra uni tikka qoyadan pastga tushirib yuborish sahnasi tasvirlangan. Tasvirlarning juda sodda bo'lishiga qaramasdan aytish mumkinki, ulardagi hayotiylik, naturaga nisbatan bo'lgan kuzatuvchanlik holatlari kishini lol qoldiradi. Ushbu tasvir qadimgi tosh asri (mezolit)ga tegishlidir.

1957 yili Xo'jakentda (Toshkent viloyati, Bo'stonliq tumani) topilgan toshga o'yib ishlangan buo'u tasviri ham diqqatga sazovordir. Uning o'lchami buo'uning haqiqiy kattaligiga yaqin bo'lib, 1,9 metrni tashkil etadi. Shu erda topilgan evvoyi buka rasmi ham tasvirlanishi jihatidan siluet shaklida bo'lib, toshning bo'rtiqligi (relefi) hisobga olinib ishlangan. Bu ikki tasvir so'nggi paleolit davriga tegishlidir.

Eramizdan avvalgi III-II asrlarga mansub kulolchilik buyumlari xamda devorlarga ishlangan suratlarda (Chust, Dalvarzintepa) asosan osmon, er, quyosh, suv, odam va hayvonlarning tasvirlarini ko'rish mumkin. Ibtidoiy davr odamlari qoya va toshlarga ko'mir bilan turli tasvirlarni tushirib, so'ngra ular ustidan o'tkir toshni yuro'izib chiqqanlar. Qeyin esa tasvirlarni pushti rang bilan bo'yaganlar. Uni ta'kidlash lozimki, aksariyat tasvirlar afsonaviy va turli marosimlar asosida ishlangan (ritual) xarakterga ega suratlarda bo'lib, insonlarning o'sha davrdagi dunyoqarashlarining dastlabki ko'rinishlarini o'zida mujassamlashtirgan.

Keyinchalik shular asosida yozish paydo bo'la boshladi va rivojlana bordi. Avvaliga piktografik (tasviriy), so'ngra ideografik, ya'ni har bir belgi so'z ma'nosini anglatuvchi shakl, undan keyin esa dastlabki harflardan iborat yozuvlar paydo bo'la boshladi. Odamlar tasvirlash borasidagi dastlabki malakalarni tabiatni bevosita kuzatish va unga tahlil qilish yo'li orqali egallaganlar. Tasvirlashga o'rgatish paleolit davrida ham rivojlanmagan edi. Faqatgina keyinchalik neolit davriga kelib dehqonchilik va hunarmandchilikning boshlano'ich bosqichida insonning mehnat qilishi natijasidagina sa'natga bo'lgan qiziqish yanada rivojlana bordi. Rasm chizishga nisbatan ishtiyoq insonlarning kundalik hayotda ishlatiladigan buyumlarni bezash

orqali rivojlandi. Eng avvalo sopol idishlarga turli naqsh va tasvirlar tushirish paydo bo'la boshladi. Shu tariqa tasvirlar ishlashning dastlabki metodlari ham yuzaga keldi. Endi shogird hunarmand-ustozining tasvirlarini qanday ishlashini kuzatib unda yo'l-yo'riqlar o'rganar edi. Chunki shogirdning ustoz ko'rsatmalariga rioya qilishi keyinchalik shu hunarning davom ettrishda muhim o'rin tutgan edi.

Shunday qilib tasvir bajarishni o'rgatishning dastlabki usullari paydo bo'ldi. Lekin, ushbu dastlabki metodlar aniq ishlab chiqilgan, yo'l-yo'riqlar va tamoyillarga asoslanmagan edi. Tasviriy san'atga o'rgatish, hamda maktablar tashkil etish ancha keyin boshlangan.

Tasviriy san'atga o'rgatish metodlari to'g'risida gap borganda dastavval Qadimgi Misrning yuksak rivojlangan madaniyatini misol qilib ko'rsatish mumkin. Tarixiy manbalarda yozilishicha Qadimgi Misr maktablarida turli fanlar qatori rasm chizish ham keng o'rgatilgan. Maktabni tugatgan o'spirin xona ichki ko'rinishini tasvirlay olishi, katta maydon chizmasini chizib, uning o'lchamlarini qo'ya bilishi, suv inshootlari tasvirini chiza bilishi shart bo'lgan. Tasviriy san'at metodlarini maktablarda o'rgatishini biz dastlab Qadimgi Misrliklar faoliyatida ko'rishimiz mumkin.

Bolani tasvirlashga o'rgatishning asosiy sabablaridan biri o'qitish uslubi ieroglofik xususiyatga ega bo'lganligidandir. Chunki u yoki, bu fikrni bayon etish faqat tasvirlar orqali amalga oshirishni talab etardi.

Bolani maktabda o'qitish tizimi juda qattiqqo'llik bilan, hattoki majburlash darajasida olib borilardi. Belgilangan maktab qonuniga amal qilinmagan o'quvchi jazolanardi. Qadimgi manbalarda yozilishicha, maktab qonun-qoidalariga bo'ysunmagan

shogird hivich bilan savalanib, so'ngra uzoq vaqt qorono'u zulmatda saqlangan ekan. O'sha davr maktab qonuni quyidagilarni talab etardi: «Kundalik o'qishda faol va atrofdagilarga muloyim bo'l. Hech qachon dangasa bo'lma, yo'qsa kaltaklanasan!». Maktablarda rasm chizishga o'rgatish dastlab Qadimgi Misrda paydo bo'ldi. O'qitish rassom-pedagoglar tomonidan aniq ishlab chiqilgan va tasdiklangan metod hamda qonunlar asosida olib borilardi. Shuni ta'kidlash lozimki,

Misrliklar rasm chizish va uning nazariy qonunlariga asos solganlar. O'sha davr maktablarida yoshlarga ta'lim berishning aniq ishlab chiqilgan didaktik tamoyillari bo'lmagan. Eshlarga rasm chizishni o'rgatish naturani kuzatish, tahlil etish, atrof tabiatdagi voqea va hodisalarni kuzatish orqali emas, balki oldindan ishlab chiqilgan andozalar olib borilgan. Misrliklardan farqli o'laroq Qadimgi Yunon rassomlari tasviriy san'atni o'qitish borasida ta'lim-tarbiyaga o'zgacha yondoshib, uni tubdan boyitdilar. Ular yosh rassomlarni ko'proq tabiatni o'rganishga va uning ajralmas bo'laklaridan biri bo'lgan inson go'zalligini yuksak darajada tasvirlashga chaqirganlar. Parassiy, Evpomp, Pamfil, Appeleks va boshqa rassomlar o'zlarining nazariy asarlarida dunyodagi barcha narsa va buyumlar simmetrik, garmonik hamda matematik jihatdan o'lchamlarga ega ekanligi haqida yozadilar. Jumladan eramizdan avvalgi 432 yilda yashab ijod etgan haykaltarosh Poliklet odam tana bo'laklarining bir-biriga nisbatlari haqida yozib, uning isboti sifatida «Dorifor» ma'budasini yaratgan. Keyinchalik rasm chizishni o'rganayotgan yoshlarga Poliklet yaratgan haykallardan birini o'ziga qarab tasvirlash majburiy ravishda ta'lim tizimiga kiritilganini ko'ramiz.

Eramizdan avvalgi IV asrga kelib qadimgi Yunonda Sikion, Efess, Fivan kabi o'sha davrdagi mashhur rassomlar maktablari

vujudga keldi. Shulardan eng ko'zga ko'ringani Sikkaon maktabi bo'lib, u nafaqat rasm chizish metodlarini takomillashtirishga balki, umuman tasviriy san'atning rivojlanishiga katta hissa qo'shdi hamda u yoshlarga tasviriy san'atni o'rgatish orqali go'zal tabiatni sevishtirishga, uning qonuniyatlarini ilmiy jihatdan o'rganishga qaratdi.

Tasvirlash jarayonida yoshlar tabiatni kuzatish bilan bir qatorda mavjud narsalarning tuzilish xususiyatlarini ham o'rganganlar. Shuning uchun Sikkion maktabining asoschilaridan biri Pamfil rasm chizishni fan sifatida barcha o'quv dargohlariga kiritilishini yo'lga qo'ygan. U tasviriy san'atga ilmiy nuqtai nazardan qarashni birinchilardan bo'lib oldinga surdi. Tasviriy san'atning asosi bo'lgan qalamtasvirga yuksakbaho berarkan «Qalamtasvir ishlashda yuqori darajada aniqlik va ilmiy asos berishi kerak» deb hisoblardi. Ko'rib turibmizki, Pamfil tasviriy san'atni, xususan qalamtasvir bo'yicha yoshlarga saboq berishning ilmiy asoslangan, nazariy va ilmiy metodikasini ishlab chiqqan. Uning metodikasi asosidasaboq olish yoshlardan nazariy bilimlarni egallashni va ko'plab amaliy mashqlar bajarishni talab etardi. Bu erda to'liq o'qish davri o'n ikki yil davom etgan. Qadimgi Yunon mo'yqalam ustalari o'z o'quvchilariga tabiatni ko'proq kuzatib idroklashni, uning beqiyos va takrorlanmas go'zalliklaridan lazzatlanishni o'rgatar edilar. Yana shuni ta'kidlash o'rinliki, Yunon rassomlari narsa va buyumlarni o'ziga qarab haqqoniy tasvirlashga birinchi bo'lib asos solganlar. Rasm chizishning barcha maktablarda fan sifatida haqqoniy tasvirni ifodalay bilishlari ular tarbiyasiga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatdi.

Qadimgi Rim davri san'atkorlari Yunon rassomlari erishgan yutuqlarni davom ettirgan holda tasviriy san'at sohasida ulkan muvoffaqiyatlarga erishdilar. O'sha davrning

boy kishilari san'at asari namunalari yio'ib, keng ommaga namoyish qilishni odat qilganlar. Ayniqsa bu hol Stezar hukumronligi davrida ko'proq oshirilgan. Lekin, Yunonlik san'atkorlardan farqli o'laroq, Rim rassomlari tasviriy san'atni o'qitish tizimiga hech bir yangilik kiritmadilar. Rim imperiyasirassom-o'qituvchisi badiiy ijod muammolari bilan shuo'ullanmas edi. Asosan o'qitish tizimida Bnon rassomlari yaratgan namunalarga esa rassom-ijodkor sifatida emas, hunarmand nuqtai nazardan nusxa ko'chirish, yunon rassom-pedagoglari ishlab chiqqan o'qitishning ilmiy asoslangan uslublaridan voz kechish oxir – oqibatda tasviriy san'atning rivojlanishiga to'sqinlik qildi.

O'rta asrlarga kelib, realistik tasviriy san'at batamom inqirozga uchradi. Chunki bu davr rassomi na buyumni tekislikda haqqoniy tasvirlash qoidalarini va na tasvirlashda Yunon rassomlari tomonidan ishlab chiqilgan asosiy prinsiplarni to'liq bilmas edi. Ruhoniylar buyuk Yunon rassom-pedagoglari tomonidan ishlab chiqilgan o'qitishning nazariy asoslarini yo'q qildilar. Uyo'onish davrining ko'zga ko'ringan rassom-nazariyotchisi bu haqda shunday yozadi: «Imperator Konstantin va Silvestr papasi davrida Xristianlik dini tarkib topdi. Tasviriy san'at misli ko'rilmagan darajada ta'qib qilindi. Buyuk san'at asarlari-kartinalar, ma'budalar va insonning eng buyuk tuyo'usini shakllantiruvchi rassomlar san'atini o'qitish borasida to'plangan chizma, qonun hamda yozuvlar yo'q qilini».

Antik nomi bilan yuritilgan ushbu davr san'atning vayron qilinishida turk istilochilari ham o'z «hissalarini» qo'shdilar. Turklar tomonidan Yunonistonning bosib olinishi tasviriy san'atning batamom rivojlanishdan to'xtalishiga olib keladi. Tasviriy san'at xususan rangtasvir san'ati bilan shuo'ullangan Stendal o'rta asr davrini shunday izohlaydi: «Bosqinchilar qadimgi olimlarning

qo'lyozmalarini yoqib kul qildilar, buyuk san'atkorlar tomonidan tasviriy san'at va haykaltaroshlik namunalari yo'q qilindi. IX,X,XI asrlar, Qora zulmat asrlari boshlandi».

Bu vaqtga kelib tasviriy san'at darslarini umumiy ta'lim fani sifatida o'qitish olib tashlandi. Oqibatda o'qitishning aniq ishlab chiqilgan nazariy va metodik tizimi yo'q bo'ladi. keyinchalik bu murakkab va ma'suliyatli vazifalar uyo'onish davri rassom-ijodkorlari tomonidan bajarildi.

Uyg'onish davri tasviriy san'atning rivojlanishida yangi davrni ochdi. Rasm chizish nazariyasi sohasida rassomlar yangicha metodlarni ishlab chiqa boshladilar. Salkam ming yillik turg'unlikdan so'ng, ilmiy bilimlar va san'atni rivojlantirish muammolariga bo'lgan qiziqish yana qaror topdi.

Tasviriy san'at xususan qalamtasvir bajarishning yangi metodlari bo'yicha Chennini, Alberti, Lenardo da Vinchi, Dyurer kabi ko'plab buyuk san'atkorlar shug'ullana boshladilar. Ular tasviriy san'at sohasida ilmiy izlanishlar tabiat qonunlaridan kelib chiqadi deb qaraydilar.

Rasm chizishga nisbatan ko'p bo'lmagan 4 – 6 o'quvchidan iborat guruhlar tashkil qilinib, ular usta rassomlar usta xonasida taxsil olar edilar. Qalamda tasvirlash kompozistiya bilan chambarchas bog'liq holda olib borilardi. Usta rassom qanday qilib qalamchizgi bajarish, keyin uni materialda ishlash hamda karton (xomaki rasm) tayyorlashgacha bo'lgan barcha bosqislarni o'rgatar edi. Qalamtasvir, me'morchilik, haykaltaroshlik, rangtasvirning haqiqiy asosi sifatida tang olinar edi. Shuning uchun ham uyg'onish davri buyuk rassomlari rasm chizish metodlariga katta e'tibor berganlar.

Chennini Chennino «Rangtasvir qonuniyatlari» nomli asarida qalamtasvir

bajarish metodlariga katta e'tibor berib, uning zaminida narsaning o'ziga qarab tasvirlash mashqlari etardi deb yozgan edi. Uning ta'kidlashicha yuksak maxoratga ega bulish uchun shogird xar kuni bir necha soat rasm chizishi kerak.

Florenstiyalik me'mor – Leon Vatista Alberti ham qalamtasvir va uni uqitish metodlariga katta e'tibor beradi. Xususan uning «Rangtasvir to'o'risida uch kitob» nomli mashxur asarlar to'plamida yozishicha, ranglar bilan ishlashni o'rganishdan zarurligini aytadi. Uning ushbu asari 500 yil avval yozilganiga qaramasdan, qonuniyatlari, xulosalari, xozirgi zamon akademik rasm chizish metodlariga to'la-to'kis mos keladi.

Alberti rasm chizishga jiddiy ilmiy fan sifatida qarar edi. Rasm chizish metodlarini takomillashtirishga buyuk Leonarda da Vinchi ham o'z xissasini qo'shdi. Uning «Rangtasvir xaqidagi kitob»ida olamning tuzilishi, tabiatdagi o'zgarishlar, xaykaltaroshlik

chizikli va fazo perspektivasi xaqida ko'plab ilmiy asoslangan fikrlarni ko'rish mumkin.

Alberti kabi Leonarda va Vinchi ham tasviriy san'atning asosi qalamtasvir deb hisoblab, narsaning o'ziga qarab tasvirlash o'qitishning zarur qismi ekanligini ta'kidlar edi. Undan tashqari Leonardo da Vinchi inson a'zolari tuzilishini anatom kabi yuksak darajada o'qib o'rgangan. Insonning xat bir mushak to'qimalarini o'rganib, ularning tasvirlarini chizib qoldirgan.

Uyg'onish davrining usta rassomlari orasida qalamtasvir bajarish metodlarini takomillashtirish muammolari bilan shuo'ullanganlardan biri nemis rassomi Albertx Dyurer va Shonlardir. Ular tasvirlashda perspektivaning asosiy qonun – qoidalari ustida ko'plab tajriba sinovlar o'tkazdilar. Rassom olimlarning diqqatiga sazavor ishlardan yana biri inson qomatining nisbatlarini ishlab chiqish va uni kesik shakllar orqali aks ettirish metodini ishlab chiqqanligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boymetov B. Badiiy grafika kulliyoti birinchi kurs sirtqi bo'lim talabalari uchun qalamtasvirdan metodik tavsiyalar. T., 1992- yil.
2. Boymetov B. Qalamtasvir o'qitishning ilmiy asoslari. Metodik tavsiyalar. T., 1995-yil.
3. 1995-yil. 4. Boymetov B., Tolipov M. Maktabda tasviriy san'at to'garagi. "Fan", 1995-yil.
4. Boymetov B. Qalamtasvir. Pedagogika institutlari va universitetlari uchun o'quv qo'lanma. T., 1997-yil. 6. Boymetov B. Qalamtasvir asosteri. Pedagogika institutlari va universitetlari uchun o'quv qo'llanma. T., 2000-yil.
5. Boymetov B. Portret qalamtasviri. Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'lanma. T., 2001-yil.